

7

המאבק נגד הבריטים

אני מניחה שמאז 1939 ודאי ניסיתי אלף פעמים ואחת להסביר לעצמי — ומכל שכן לאחרים — איך ומדוע בדיוק אירע הדבר שבעצם אותן השנים שבהן עמדו הבריטים באומץ ובעוז-החלטה שכאלה כנגד הנאצים היו מסוגלים (ומוכנים) גם למצוא את הזמן, המרץ והמשאבים להילחם מלחמה כה ארוכה וכה מרה נגד כניסת יהודים מפליטי הנאצים לארץ-ישראל. אך עדיין לא מצאתי הסבר ראציונלי — ואולי אין כזה. כל מה שאני יודעת הוא זה שאולי עוד הרבה שנים לא היתה מדינת-ישראל קמה לולא ניהלו הבריטים אותה מלחמה-בתוך-מלחמה באכזריות כזאת ובהתמדה מטורפת שכזאת.

לאמיתו של דבר, הרי רק כשהחליטה ממשלת בריטניה — בניגוד לכל הגיון ורגש אנושי — להתיצב כחומת-ברזל בינינו לבין כל סיכוי להצלת יהודים מידי הנאצים, רק אז תפסנו שעצמאות מדינית איננה דבר שנוכל עוד לראות בו הלכה-לימות-המשיח. הצורך לשלוט על העליה מפני שחיי אנשים תלויים בשליטה כזאת היה הדבר היחיד שהמריץ אותנו לקבל החלטה מאתו סוג, שלולא כן אולי היה נדחה עד ליצירת תנאים טובים הרבה יותר (אם לא אידיאליים). אבל הספר הלבן של 1939 — אותם כללים ותקנות שנקבעו בשבילנו על-ידי זרים שברור היה כי לחייהם של יהודים יש חשיבות משנית בעיניהם — הפך את כל הנושא של זכותו של היישוב לשלטון-עצמי לצורך הדוחק והמידי ביותר שידע מישהו מאתנו מימיו. ומתוך עומק הצורך הזה, בעיקרו של דבר, הוקמה מדינת-ישראל, שלש שנים בלבד אחרי תום המלחמה.

מה היה הדבר שדרשנו מן הבריטים ואשר אותו סירבו בעקשנות שכזאת לתת לנו? כיום התשובה נראית דבר שלא יאומן, אפילו בעיני האמת היא שמ-1939 עד 1945 רצה היישוב בסך-הכל לקבל יהודים רבים ככל שאפשר יהיה

להציל מידי הנאצים. זה היה הכל. רק שירשו לנו לחלוק במעט אשר לנו עם גברים, נשים וטף שזכו ולא הומתו ביריות ובגנים ולא נקברו חיים בידי אותם אנשים עצמם שממילא מגויי-וגמור היה עם הקיסרות הבריטית כולה לעשות בהם כלה.

לא ביקשנו שום דבר אחר: לא זכויות-יתר כלשהן, לא שלטון, לא הבטחות לעתיד. נוכח גזר-המוות שגזר היטלר על מיליוני יהודים באירופה ושהיה מוצא אל הפועל, ביקשנו רק רשות לנסות ולהציל רבים מהם ככל האפשר, לפני שייספו כולם, ולהביא אותם למקום היחיד שבו היו רצויים. כאשר תחילה אטמו הבריטים אוון משמוע את הבקשה הזאת, ואחר-כך השיבו שאינם יכולים "לטפל" בה מכל מיני טעמים טכניים וחסרי כל שחר (למשל, "מחסור באניות", אף-על-פי שאניות נמצאו למכביר ב-1940 כשנוצר "צורך" להוליך עולים "בלתי-חוקיים" מן הארץ למאוריציוס), חדלנו מלהגיש בקשות והתחלנו לעמוד על דעתנו.

אבל שום דבר — לא תחינות, לא דמעות, לא הפגנות, לא התערבות מצד ידידים, ולו גם רבייה-שפעה ביותר — לא הועיל מאומה. הספר הלבן הבריטי עמד בתקפו, ושערי הארץ נפתחו רק בדיוק למספר היהודים שנקבע באותו מסמך מביש — ואף לא אחד יותר. אוראו ידענו כולנו מה שרבים מאתנו חשדו בו תמיד: לעולם לא תוכל שום ממשלה זרה לחוש במכאובים שלנו כמו שאנו חשים בהם, ושום ממשלה זרה לעולם לא תעריך חיי יהודים כמונו. זה לא היה לקח מסובך ביותר ללמוד אותו, אבל משעה שלמדנו לא היה אף אחד מאתנו עשוי לשכוח אותו, אף כי נראה שבינתיים — דבר לא-יאומן באותה מידה — שכח זאת העולם כולו, פרט למעטים יוצאים-מן-הכלל. אין זאת אומרת, בבקשה מכם, שהיו לפנינו ברירות ממשיות, או שאומות אחרות עמדו בתור ארוך ליד משרד-המושבות הבריטי ותבעו במפגיע לקבל פליטים, לתת להם מחסה וזמון ולשקם אותם. ארצות מעטות היו מוכנות — ויהיה הדבר לשבחן לעולמים — לקלוט כמה מן היהודים, אם וכאשר יצליחו להימלט מן השואה. אך על-פני תבל כולה, מהוצי לארץ-ישראל, לא היתה אף ארץ אחת המעוניינת לקבל את היהודים, המוכנה לשלם איזה מחיר בעדם, לעשות משהו, לקבל סיכונים כלשהם הדרושים כדי להצילם.

הבריטים עמדו בעקשנותם. הם הוסיפו להילחם כאריות נגד הגרמנים, האיטלקים והיפאנים, אבל הם לא יכלו, או לא רצו, לעמוד כלל בפני הערבים — אף-על-פי שחלק גדול מן העולם הערבי תמך בנאצים בגלוי. בשום-פנים-ואופן אינני יכולה להבין עד עצם היום הזה, לאור מה שקרה אז לעם היהודי, מדוע לא יכלו הבריטים לומר לערבים: "אין לכם בכלל מה לדאוג. משעה שתסתיים המלחמה נדאג אנו לכך שהספר הלבן יוגשם במלואו, לכל פרטיו ודיקדוקיו, ואם יתקומם היישוב על רצוננו, נשלח את הצבא, הצי וחיל-האוויר של בריטניה להכניע אותו. אבל הדבר העומד עכשיו על הפרק איננו עתיד המזרח התיכון או המנדט או שאיפות לאומיות כלשהן. המדובר הוא בחיי מיליונים ואנחנו, הבריטים, לא נפריע להצלת קרבנותיו של היטלר. הספר הלבן יחכה עד לאחר המלחמה".

ואחרי הכל, מה היה קורה אילו פירסמו הבריטים הצהרה מסוג זה? כמה מנהיגים ערבים אולי היו משמיעים גאומים מאיימים. אולי היתה הפגנת-מחאה אחת או שתיים. אולי היה אפילו מעשה נוסף של חבלה פרו-נאצית באיזה מקום במזרח התיכון. ואולי ממילא כבר היתה השעה מאוחרת מלהציל את רובם של יהודי אירופה. אבל עוד אלפים מתוך ששת המיליונים אולי היו נשארים בחיים. עוד אלפים מלוחמי הגיטאות והפרטיזונים היהודים אולי היו מקבלים חימוש. והעולם התרבותי יכול היה להשתחרר או מן ההאשמה הגוראה שאיש לא נקף אצבע לעזרת היהודים בענותם.

אכן, במשך כל אותן השנים הטראגיות הארוכות של המלחמה ומה שבא מיד אחריה אף פעם לא פגשתי — ולא שמעתי — גם אחד מבני היישוב שהיסס ולו רגע אחד להביע נכונות לשאת בכל הקרבנות האישיים או הלאומיים שאולי יידרשו כדי להושיט יד ליהודי אירופה ולהביא אותם למקום-מבטחים. לא שתמיד היתה בינינו תמימות-דעים בדבר הדרך הטובה ביותר לעשות זאת. אך למיטב ידיעתי, מעולם לא עלתה כלל השאלה אם יש לעשות זאת או לא. אם לא יקום איש זולתנו לעזרתנו, הרי יהיה עלינו לנסות ולעשות בעצמנו, וכך בדיוק עשינו. בז'נבה, באותו קונגרס ציוני בשנת 1939, ביליתי את רוב זמני במחיצת הצירים של ארגוני-הנוער של תנועת-העבודה באירופה, בתיכנון הדרכים שבהן נקיים מגע זה עם זה — אם, וכאשר, תפרוץ המלחמה. מובן שלא אני ולא הם לא ידענו אז על "הפתרון הסופי" של היטלר, אבל זכור לי שהבטתי לתוך עיניהם כאשר נפרדנו בלחיצות-ידיים ואמרנו שלום זה לזה ושאלתי את עצמי מה צפוי לכל אחד מהם לכשיחזרו לבתיהם.

לעתים קרובות חזרתי ביני לבין עצמי על אותן השיחות האופטימיות באופן יחסי שקיימנו בהדרי בז'נבה סמוך לסוף אוגוסט 1939. כמעט כל הצעירים המסורים הללו נספו אחר-כך באושוויץ, מאידאנק וסוביבור, אך ביניהם היו המנהיגים של תנועות-המרי היהודיות של מזרח-אירופה שנלחמו בנאצים בתוך הגיטאות, בשדות וביערות עם הפרטיזנים, ולבסוף מאחרי גדרות התיל המחושמלות של מחנות-המוות. עכשיו כמעט אינני יכולה לשאת את המחשבה עליהם, אבל בכל לבי אני מאמינה כי אחד הדברים שאיפשרו להם להוסיף ולהילחם בכוחות כה דלים ממש עד הסוף היה הידיעה שאנו אתם כל הזמן וכך מעולם לא היו באמת לבדם. אינני נוטה במיוחד למיסטיקה, אך אני מקווה שיסלחו לי אם אגיד שבשעותינו האפלות ביותר הרי זכר האומץ שלהם הוא שעודד אותנו, נתן לנו השראה להמשיר, ועל הכל — נתן תוקף לסירוב שלנו להימחות כדי להקל על חייהם של שאר באי-עולם. בחשבון סופי הרי יהודי אירופה, שנלכדו, שנדונו לאבדן ונשמדו, הם שלימדו אותנו אחת-ועד שעלינו להיעשות אדונים למפעלנו-אנו, ולדעתי אפשר לומר ששמרנו להם אמונים.

"אנחנו גילחם בהיטלר כאילו אין ספר לבן, ונילחם בספר הלבן כאילו אין היטלר", זאת היתה סיסמה מצלצלת, אך לא קל היה להגשימה. בעצם, לא מאבק אחד התנהל בארץ בשנים הראשונות למלחמה אלא שלושה מאבקים הקשורים

קשר הדוק (אף-על-פי שעדיין היו נפרדים), ובתורת חברת הוועד-הפועל היה לי חלק בכל אחד מהם: היה המאבק הגואש להביא לארץ יהודים רבים ככל האפשר; המערכה המשפילה שאין להסבירה שהיינו מוכרחים לנהל כדי לשדל את הבריטים שיתנו לנו להשתתף בפעולה צבאית נגד הנאצים; ולבסוף היה המאבק — מול אדישות בריטית גמורה כמעט — לשמור על משקו של היישוב, כדי שבאיזה אופן שהוא נצא מן המלחמה חזקים ובריאים במידה שתאפשר קליטת עליה גדולה — ובלבד שיישאר עוד יהודים להעלותם.

מאז הזדמן לי לפעמים לשאול את עצמי איך עברנו את השנים הללו בלי להישר לרסיסים, אבל כוח-עמידה פיזי ורגשי הוא אולי בעיקר ענין של הרגל, ואם גם חסרו לנו הרבה דברים, לא חסרו לנו הזדמנויות להעמיד את עצמנו במבחן בזמנים של משבר. כמעט זמן שאני זוכרת את עצמי האשימו אותי אנשים, בפרט מבני משפחתי, שאני מכבידה על עצמי יותר מדי, ולא חשוב מה פירוש הדבר למעשה. אפילו עכשיו, כשהיי קלים יחסית, תמיד הילדים מציקים לי מפני שאינני "נחה" די. אבל בשנות המלחמה הללו למדתי לקח אחד חשוב מאד: תמיד אדם יכול לעשות עוד מאמץ קטן נוסף על מה שרק אתמול נחשב קצה הגבול ממש של כוח-סבלו. על-כל-פנים, לא זכור לי שאי-פעם חשתי או "עייפות", ולכן ודאי התרגלתי להתיגע. ככל אדם אחר הייתי אחוזה חרדה וכאב עד כדי כך שלא היה יום (ולא היה לילה, בעצם) שהספיק לכל מה שצריך היה לעשות. הטעם העיקרי לזה היה, כמובן, שכל כמה שאחרים התקשו להאמין שהנאצים מחסלים והולכים את יהודי אירופה, הרי רובנו האמנו בזה מיד; וכשאתה יודע שבני-עמך נכחדים-והולכים מרגע לרגע, לא ייתכן שיהיה "יותר מדי לעשות".

בבירור גמור אני זוכרת את היום שבו הגיעו אלינו אותן ידיעות ראשונות איומות על תאי-הגזים ועל הסבון והאהילים שעושים מגוויות של יהודים. קיימנו ישיבת-חירום במשרדי ההסתדרות ובו-במקום החלטנו לשלוח מישהו לאנקרה ולנסות לבוא במגע עם היהודים משם. הדבר המזור והנורא היה זה שאף אחד מאתנו לא פיקפק בידיעות שנתקבלו. קיבלנו את הדיווחים באמונה שלמה ומיד. למחרת היום היתה לי פגישה באיזה ענין שיגרתי של מה-בכך עם סקיד בריטי שאותו חיבבתי תמיד, ומובן שסיפרתי לו מה שנודע לנו עכשיו על מעשי-הזוועה הנאציים. לאחר דקות אחדות הביט בי בהבעה משונה על פניו ואמר, "אבל מרת מאירסון, הרי את אינך מאמינה בכל זה, מה?" והוא הוסיף וסיפר לי על תעמולת-הוועות של מלחמת-העולם הראשונה ועד כמה היתה מוגזמת ומופלגת. לא יכולתי להסביר לו איך או מדוע אני יודעת כי זה ענין אחר, אבל מתוך עיניו הכחולות הדאוגות, המפיקות טוב-לב, ראיתי שהוא סבור שאני יצאתי מדעתי לגמרי. "אינך צריכה להאמין בכל מה שאת שומעת", אמר לי הרש לפני צאתי.

מכל-מקום, עשינו את עבודותינו הרגילות בשעות היום, ובין מלאכה למלאכה כמו גם בלילה עשינו כל מה שהיה ביכולתנו ביחס למלחמה נגד היהודים.

הואיל ולפני כן עבדתי בשטח של יחסי-עבודה המשכתי בעבודה זו — אף כי עכשיו נשאתי-ונתתי כמעט אר-ורק עם שלטונות הצבא הבריטיים. כפי שציינתי, התנגדו הבריטים בכל תוקף להניח לבני היישוב להתנדב לצבא (אף כי 130,000 הביעו נכונות להתנדב) והמציאו שורה של תכניות מסוככות (שרובן העלו חרס) כדי לצמצם ככל האפשר את ההתגייסות ביישוב, ובכלל זה התעקשות על שוויון מספרי למגויסים יהודים וערבים. אך כאשר התפשטה המלחמה והגיעה למזרח התיכון היו בעלי-הברית תלויים יותר ויותר במקור היחיד של כוח-אדם מקצועי מעולה שבאיוור (והמהימן לגמרי, כמובן, מבחינה מדינית). רבבות צעירים מן היישוב, שלא איפשרו להם לשרת ביחידות קרביות בריטיות, עבדו כל ימי המלחמה כנהגים צבאיים, בחיל-החימוש ובחיל-הרפואה. אין צורך לומר שקראו להם "פלשתינאים", לא יהודים, והתייחסו אליהם כמו אל "ילידים", אך הם היו לפחות במסגרת הצבא. אולם כוח-העבודה האזרחי של היישוב — פועלים מקצועיים ופועלים פשוטים כאחד — לא די שהתייחסו אליו כמו אל "ילידים" אלא גם שילמו לו-שכר לפי התעריף הנהוג במצרים. מאחר שההסתדרות לא יכלה לקבל זאת, ביליתי חודשים על חודשים בוויכוח ובמשא-ומתן עם מפקדת המזרח התיכון. בסופו של דבר הצטרפו אלינו הרבה מערביי הארץ בדיונים הסוערים הללו, אף כי אחד מהם — איש מקסים מחיפה — עתיד היה לשלם ב-1947 בחייו בעד אותה חזית מאוחדת כאשר נרצח בידי טרוריסטים ערבים.

פרשה אחת טיפוסית מאותה תקופה היו השיחות שניהלתי שבועות רצופים עם בית-עסק שפעל בזמנו בבורמה ואחר-כך נתמנה סוכן-תובלה לממשלת-המנדט של ארץ-ישראל. אינני חושבת שקודם-לכן עלה פעם בדעתם של האדונים האלה שאין הם יכולים סתם לשכור ולפטר נהגים בודדים בשעה ובדרך שיראו לנכון, אבל מגוייגמור היה אתי להביאם לידי כך שיכירו בקיומם של איגודים מקצועיים ובחשיבותו של חוזה-עבודה קיבוצי. "בבורמה", אמרו לי ביהירות בפגישתנו הראשונה, "לא היינו זקוקים לקואופרטיבים של עובדים. היה לנו 'קואופרטיב' משלנו שמנה 80,000 פועלים". אך לבסוף הסכימו לשאת-ולתת עם ההסתדרות, ונדמה לי שאולי גם למדו משהו בנוגע ליישוב ולכל תכליתו וטעמו. ככל שהחמיר המצב הצבאי במזרח התיכון נקלטו יותר ויותר מבני היישוב במאמץ המלחמתי, וממשלת המנדט החלה לראות הכרח לעצמה להקים איזה גוף ציבורי שתוכל להינעץ בו בעניינים כלכליים. היא הקימה מועצה מיעצת למלחמה כלכלית, ובה הייתי חברה עד שנגמרה המלחמה.

אלה היו דברים שצריך היה לעשותם והיתה להם חשיבות, אבל הם היו רחוקים מאד מלהיות מרכזיים באמת. דאגותי האמיתיות היו אחרות. האיש שאותו שלחנו לאנקרה (מלך גוישטט, כיום נוי) חזר יום אחד לוועד-הפועל והביא ידיעות שהעבירו בנו רעד. דומה היה כאילו הביא אתו בשורה מפלאניטה אחרת. הוא מצא בתורכיה אנשים שיוכלו ליצור קשר עם המחתרת היהודית בפולין. הוא הזהיר אותנו שהם אינם מלאכים, כמובן. נוסף לזה שביקשו כסף רב בעד השירותים שלהם, סבור היה שמן-הסתם יקחו להם את חלקי-הארי מכל

מה שיבטיחו להעביר לגיטאות, ואחדים מהם כמעט ודאי שהם נאצים. אבל אנחנו לא עסקנו בקבלת עובדים משרדיים. היינו מחפשים שליחים שיוכלו לנוע באופן חפשי פחות או יותר באירופה הכבושה בידי הנאצים, והעבר שלהם לא היה חשוב. בעצם היום הוא התחלבו לארגן קופה חשאית. העמדנו לעצמנו מטרה שהיתה אז מהממת — 75,000 ל"ש — וכבר ידענו שרק חלק קטן קטן מן הסכום הזה יגיע לתעודתו, אם אי-פעם נאסוף אותו. אבל אותו חלק קטן יאפשר אולי ליהודים להשיג נשק ואוכל — בשום-פנים לא הרבה, לא מזה ולא מזה — אך די, אולי, כדי לקיים את תנועות-המרי היהודיות, ולו גם לזמן קצר. זו היתה ההתחלה האמיתית של נסיונותינו הגואשים להבקיע לנו דרך לתוך אירופה הכבושה ולהשליך הבל-הצלה ליהודים. עד שנגמרה המלחמה לא היתה כבר שום דרך שלא בדקנו אותה, לא היה שום פתח שלא ניסינו אותו, לא היתה שום אפשרות שלא תהינו עליה מיד. במשך שנים הפצרנו בבעלי-הברית שיעזרו לנו לשלוח את הצעירים שלנו ללב-לבה של אירופה — ברגל, בצוללות, ולבסוף בדרך-האוויר. ובקיץ 1943, בהסתייגות גדולת, נענו לנו הבריטים סוף-סוף. הם הסכימו לתת לנו להצניח רק שלושים-ושנים מבני היישוב — לא מאות, כפי שביקשנו קודם — לשטחים שבידי מעצמות-הציר, במקום שיוכלו לבצע משימה כפולה: לסייע לשבויי-מלחמה של בעלי-הברית (רובם טייסים שנפלו בשבי) לברוח, ולבוא לעזור לפרטיונים היהודים — ולעודדם.

כשאני כותבת את השורות האלו אני רואה לנגד עיני את פניהם של שני אנשים שאף אחד מהם איננו בחיים כיום. הם היו שונים מאד זה מזה ברקע, באישיות ובהתנהגות, אבל שניהם היו יקרים לי, וכשאני זוכרת אותם עכשיו — בכאב נוקב — הם מסמלים בשבילי את הזמנים האפלים והגוראים הללו: אחד היה אליהו גולומב, והשני אַנצו סרני. ומאחר שחובה עלינו להניח לסופרים ולהיסטוריונים לספר את הפרטים של מה שניסו בני היישוב לעשות — ומה שעשו — בימי השואה, הרי אכתוב רק עליהם, אף-על-פי שהיו עוד רבים גם רבים, גברים ונשים, שנתנו לעמם לא פחות ממה שנתנו אליהו ואַנצו.

את אליהו הכרתי היטב יותר, וזמן רב יותר, מאשר את אַנצו. הוא השתייך למשפחה אחת מופלאה — ארבעה גיסים שמילאו תפקיד ממדרגה ראשונה בבנין היישוב ותנועת-העבודה. על אחד מהם, משה שרת, אספר עוד יותר בהמשך הדברים, כי חיינו ועבודתנו השתזרו באופן הדוק. אבל יתר השלושה היו חשובים לא פחות בזמן המלחמה. כל אחד מן הארבעה (או כולם יחד) יוכלו בהחלט להיות נושא לספר, שלדעתי ייעשה בהכרח הגדתו של היישוב כולו — ואני מקווה מאד שבאחד הימים יימצא מי שיכתוב אותו.

משה שרת עמד אז בראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית. הוא ירש ב-1933 את כהונתו של חיים ארלוזורוב ותמיד ראה את עצמו (אפילו אז, יש בי השד) כמועמד המתבקש מאליו לתפקיד שר-החוץ — אם תקום פעם מדינה יהודית. הוא היה "הבקיא בהוויות העולם" שבארבעת הגיסים, אינטליגנט, מוכשר, ובלשון מזהיר. אך הוא היה גם אדם פורמאליסטי ופידאנטי מאד. למרות

כשרונותיו הניכרים, לא היה זה בן-גוריון גם לא ברל כצנלסון. אבל הוא שימש במשך שנים, בהצטיינות רבה, שר-החוץ של ישראל, ובמשך תקופה קצרה, מרה ואומללה, בין התפטרותו הראשונה והשניה של בן-גוריון, היה אף ראש-הממשלה. בימי המלחמה נכנס שרת ראש-וורובו, בלב-ונפש, יותר מכל אדם אחר, למערכה המטרפת-את-הדעת על הקמת החטיבה-היהודית-הלוחמת, שאכן קמה לבסוף בשנה האחרונה למלחמה ועוד הספיקה להשתתף במערכה באיטליה.

אחת מאחיותיו של שרת נישאה לדב הון, אשר במשך שנים שימש את ההסתדרות בתפקיד "האיש בלונדון" ופיתח קשרים אישיים חמים ביותר עם רבים ממנהיגיה של מפלגת-הלייבור הבריטית. הוא לא היה דמות רבת-רושם במיוחד מבחינה פיזית, אבל היה לו קסם עצום, והוא הבין את הבריטים וחיבב אותם. לכן בהרנו לעתים קרובות בדב שייצג אותנו לפני שלטונות המנדט. התכנית החביבה עליו היתה פיתוח התעופה בארץ-ישראל, והוא עצמו היה טייס, ובעיני כולנו, הרחוקים ליבשה, נחשב הדבר נועז ביותר. ב-1940 נהרג בארץ, יחד עם רבקה אשתו ועם בתו, בתאונת-דרכים, ובמותו אבד לנו אחד מעמודי-התווך האמיתיים של כוחנו. הרבה הייתי עושה במחיצתו של דב הון כל פעם שהייתי בלונדון לפני המלחמה, ואחרי-כן פעלנו הרבה יחד בגיוס מתנדבים לצבא הבריטי.

אגב, השירות בצבא הבריטי לא היה דבר שבו היו כל בני היישוב בדעה אחת אתנו. היו אנשים — ולא מעטים — שטענו כי בזה שאנו שמים את כל הביצים בסל אחד כביכול אנו מעמידים בסכנה את בטחונן הממשי של הערים והמושבות העבריות במקרה שינחלו הבריטים תבוסה במזרח התיכון. "טוב-יופה הוא לעשות תעמולה להתנדבות לצבא כדי להילחם בנאצים בחוץ-לארץ, אבל מה יהיה על היישוב", שאלו, "אם ינצח הציר? מי יישאר להגן על תל-אביב, או דגניה, או רחובות? קומץ אנשי-ה'הגנה' בנשק דל?" היתה זו טענה, כמובן, אלא שלא נראתה לי. הרעיון שאנו נחכה במלחמתנו בהיטלר עד שהגרמנים יתקרבו לגבולות הארץ היה מופרך. אנו רצינו לעזור למגר את הנאצים בכל אשר הם שם, ועשינו ימים על ימים בנסיונות לשכנע את מתנגדינו, הן בתוך ההסתדרות ומפא"י והן מחוצה להן, שטעות בידם.

עוד גיס אחד של שרת (אחיה של צפורה שרת) היה אותו איש-פלאות, שאול אביגור, שעודנו בחיים, השבח לאל. שום אדם שיעבור על-פני שאול כיום, או אף מי שהיה עובר על-פניו אז, בחוצות תל-אביב או בעבודתו בגן של קבוצת כינרת (שבה הוא עדיין חבר) לעולם לא ינחש על-פי חזותו הקמוטה למדי והרגילה ביותר כי במשך כמה שנים שקדמו להקמתה של מדינת-ישראל היה הוא, למעשה, שר-הבטחון שלנו במחתרת. שאול היה האיש שהקים את שירות-הידיעות האגדי של ה"הגנה" והוא האיש שבתום המלחמה עמד בראש הגוף שקראנו לו "המוסד", שאירגן וניהל את העליה ה"לא-חוקית", הסבוכה והמסוכנת, של שארית-הפליטה מאירופה. במראהו של שאול ובצורת דיבורו אין שום דבר שיעיד על העובדה שהוא, שלא כמו שרת, דב, אליהו, או כמוני, היה לאמיתו

של דבר, קושר-מלידה. ככל הידוע לי מעולם לא כתב שאול פתק מיותר ולא אמר מלה מיותרת. כל מה שעשה או פקד לעשות בוצע בחשאייות שאין למעלה ממנה — וכל אדם חשוד היה בעיניו שהוא עלול לפטפט. לפעמים צחקנו עליו בגלל זהירותו שנראתה לנו מופרזת. זכור לי שכאשר עשתה בתו זמן-מה באנגליה ביקשה אותו שישלח לה צרור עתונים עבריים והיא לא הופתעה כלל כאשר כתב אביה על המעטפה באורח אוטומטי "סודי ביותר"! אבל כולנו כיבדנו אותו, ועדיין אנו מכבדים אותו, במידה עצומה. לא היו עוררים על סמכותו בכל ענין שהיה קשור למחתרת — רכישת נשק חשאית באירופה ב-1947, הבאת פליטים יהודים מארצות ערביות לארץ-ישראל בעיצומה של המלחמה, האיסוף החיוני של תיקים על הבולשת הבריטית. טיפוסי היה הדבר ששאול היה הראשון מתוכנו שהקדיש את עצמו, עוד לפני הרבה והרבה שנים, לענין יציאת היהודים מרוסיה.

אבל הגיס הרביעי, אליהו גולומב, הוא שעמד במרכז הכל בימים ההם. הבית שלו בתל-אביב והמשרד שלו (חדר 17) בבנין הוועד-הפועל היו מרכזי-העצבים האמיתיים שלנו. אני חושבת שכל ימות המלחמה לא כבה האור מעולם בביתו של אליהו ומעולם לא היה הבית ריק. אם היתה לנו או מפקדה כלשהי, כאן היתה. בכל שעה משעות היום או הלילה כשבאת להימלך בדעתו של אליהו (ומשום-מה תמיד היו עוברים את המטבח) היית מוצא את חותנתו (אמו של שרת, שכולנו קראנו לה "מאמוצ'קה") כשהיא מנחצת בסקט, אפילו בחצי הלילה, ואת עדה גולומב כשתמיד כוס תה מוכנה אצלה. בן-גוריון, שרת, דב הון ואחרים היו קובעי-המדיניות, הנושאים-ונותנים, דוברי היישוב אל העולם החיצון, ואילו אליהו גולומב — בדומה למדי לברל בתחום האידאולוגיה הטהורה — היה המפקד העליון שלנו, ראש ה"הגנה" למעשה מ-1931 ועד מותו ב-1945. כמו ברל, לא זכה לראות את מדינת-ישראל במו-עיניו, וכמו ברל הרי גם היעדרו מתוכנו בטנים הראשונות לקיומה של ישראל היה בגדר אבידה גדולה, הייתי אומרת אפילו מתמדת, לכולנו, כי במובנים רבים היה אליהו אחד ממיסדיה האמיתיים של המדינה.

מה היתה צורתו של "המפקד הראשי" שלנו? ואכן, איזו צורה היתה למישהו מאתנו? להוציא את בן-גוריון, על רעמת שער-השיבה שלו, אינני יכולה להעלות על דעתי אף אחד מן "האבות המיסדים" של מדינת-ישראל שהיה עושה רושם גדול — ואליהו ודאי שלא יצא מכלל זה. הוא היה איש קטן-קומה בעל מצח גבוה מאד שתמיד היה מקומט, ועיניו יפות, שקועות עמוק. בדומה לברל לבש מעין מדים — רובאישקה המתכפתרת מן הצד וזיג מכנסי-ח'אקי מקומטים. ככל שזכרוני מגיע, מעולם לא ראיתי אותו לבוש חליפה. דיבורו היה הרישי מאד, אטי מאד ומשכנע מאד, והוא היה איש יודע-ספר במידה מדהימה. בעצם, מסתבר שהוא היה האיש בעל ההופעה הפחות צבאית שהכרתי מימי, והיה נקי לגמרי מן הגינונים או העמדות-הפנים שמנהיגים של תנועות-מחתרת מפתחים להם לעתים קרובות כדי לעשות רושם על חסידיהם. למען האמת, לא היה בו

שום דבר מיוחד, מחוץ לאישיותו החזקה, ואף זו נתגלתה רק לאנשים שעמם שיתף פעולה בצורה ההדוקה ביותר. אבל ה"הגנה", תורתה וכוחה היו במידה רבה מאד מעשיידינו של אליהו. הוא בא לארץ מרוסיה ב-1909, ויחד עם שרת היה מן הבוגרים הראשונים של הגימנסיה "הרצלית" בתל-אביב. בגדוד העברי התיידד עם ברל בימי מלחמת-העולם הראשונה, ובהשפעתו של ברל התחיל לפתח את המושג שלו בדבר הגנה-עצמית עברית בארץ.

מלכתחילה ראה אליהו ב"הגנה" לא תנועת-גרילה או איזה כוח-עילית אלא תגובה לאומית בעלת הבסיס הרחב ביותר שבגדר האפשר על צרכי ההתגוננות של היישוב וחלק בלתי-נפרד מן התנועה הציונית. הוא האמין שההגנה-העצמית הישבה לא פחות ולא יותר מכיבוש השממה או מקיבוץ-הגלויות. הואיל וכך, היתה ה"הגנה" צריכה לצמוח מתוך היישוב כולו ולהשתייך ליישוב כולו, ולכן היה עליה לפעול תחת המרות העליונה של המוסדות הלאומיים של היישוב העברי, כל כמה שאולי יהיו תפקידיה הספציפיים חייבים להישמר בסוד. מן התפיסה הזאת נבעה גם עמדתו של אליהו כלפי שני הארגונים הפרושים שקמו ברבות הימים — הארגון-הצבאי-הלאומי (אצ"ל) ולוחמי-הירות-ישראל (לח"י), שהתפתחו בראש-וראשונה מפני ששללו את מדיניות ההבלגה ואי-התגמול ואת ההימנעות מטרור יהודי — שלא לומר הסלידה ממנו — שהיתה מדיניותה של ה"הגנה". אבל מלכתחילה ממש הבין אליהו שצריך להכשיר את ה"הגנה" לתפקיד יסופה למלא במאבק לעצמאות, והוא תמיד ראה בה את הגרעין של צבא עברי המסוגל, ורשאי, להגן על זכותם של היהודים לבוא לארץ, להתישב בה, ולחיות בה הייחופש.

לפי ההגדרה הזאת נועד ל"הגנה" תפקיד יחיד-במינו באמת. בעיני אליהו היה פירושה של הגנה-עצמית שאת המשאבים שלו, הזעומים תמיד, יפעיל היישוב בכל מקום ובכל שעה שבהם יהיו דרושים ביותר. אותם הבחורים והבחורות שהביאו יהודים באופן "בלתי-חוקי" לארץ-ישראל גם שמרו על מתישבים שבנו גדרות-מגן ומגדלי-ימים באזורים שנאסרו להתישבות עברית על-פי הספר הלבן, ייצרו וניסו להכין ולאגור נשק לקראת התקפה אפשרית, ואפילו צנחו לתוך אירופה שבידי הנאצים. הוא עיצב את ה"הגנה" ועשה אותה מכשיר אמיתי לגאולת עם, תמיד דאג לתחלופה בין חלקיה השונים והכין אותה לבאות עד שב-1947, כאשר קם הצורך, יכלה להיעשות המכשיר לגאולת העם. הוא נצר וטיפח את המטריה הסופית הזאת כדי שלא תיטא מעולם. אך מובן שהיה יכול לעשות זאת מפני שביסודו של דבר היה חלוץ, אידיאליסט, סוציאליסט ויהודי טוב ולא רק מנהיג-מחתרן.

הרגשה מרה היא לכתוב על אליהו עכשיו בעולם שבחר להאציל הילה של זוהר על הטרייר הערבי ולקבל במוסד הקרוי מועצת-האומות אדם כמו יאסר ערפאת, שאין לזכותו שום מחשבה או מעשה קונסטרוקטיביים ואשר, בפשטות גמורה, אינו אלא רוצח מחופש העומד בראש תנועה שתכליתה היחידה היא להרוס את מדינת-ישראל. אבל הרי זו הכרתי העמוקה ביותר — ונחמתי

הנאמנה ביותר — שזרעי כשלזנו ההכרחי של הטרור הערבי טמונים בעצם מושג הטרור. שום תנועה, בלי שים לב לכסף העומד לרשותה או לפייסנות שממנה היא נזונה — ובמקרה זה הרי לפנינו פייסנות מן הסוג שתמיד הביא אסון על העולם — אינה יכולה להצליח לאורך-ימים אם מנהיגותה נטולה שיעור-קומה ואם היא דבקה רק בסחטנות ושפיכת-דמים. לא ברצח ילדים, חטיפת מטוסים והריגת דיפלומטים משיגות תנועות אמיתיות של שיחרור לאומי את מטרותיהן, צריך גם שיהיה להן תוכן, שתהיינה להן מטרות שתעמודנה להן ימים רבים אחרי שיחלוף המשבר המיידני, וצריך שתוכלנה להתפאר — אם לנקוט ביטוי מיושן — באיזו מידה של טוהר אינטלקטואלי ומוסרי.

מתנתו הגדולה ביותר של אליהו ליישוב לא היתה, בסופו של דבר, כשרון-המעשה שבו ביצעה ה"הגנה" את פעולותיה אלא מטרחה היסודית, אשר בבוא העת הועברה כמעט בשלמותה לשורות צבא-ההגנה-לישראל. מובן, היו טעויות (שלפעמים עלו ביוקר) ותקלות והיו אכזבות לרוב. אבל מאז יומה הראשון היה תפקידה של ה"הגנה" לשרת את העם היהודי, לא להפיל אימה על אחרים או להשתלט על אחרים, ומפני שייחסה מידה שווה של חשיבות לפיתוח ולהגדרה עצמית לכן ניצחה ורוחה נשמרה בעינה.

אף-על-פי שאני עצמי לא היה לי כל קשר לבחירתם של מתנדבי ה"הגנה" שצנחו לאירופה, נפגשתי עם כולם מפני שכל אחד מהם בא אל הוועד-הפועל להיפרד מאתנו. באחת ההזדמנויות הללו ניסיתי אפילו להשפיע על אַנצו שרני שלא ייצא כלל. יום אחד אחר-הצהריים עבדתי בחדרי בוועד הפועל כאשר נפתחה הדלת ונכנס אַנצו. מאחרי משקפיו נראו עיניו מזהירות יותר מן הרגיל. "באתי לומר שלום", אמר. "אני יוצא". "אל תצא", אמרתי לו. "קודם-כל, אתה באמת קשיש יותר מדי, וערכך כאן גדול יותר מדי. חשוב בהגיון, בבקשה ממך, למען כולנו, והישאר". ידעתי שלעולם לא אשכנע אותו, אף כי במשך רבע שעה לערך התאמצתי מאד. אבל כשסיימתי את דברי אתו בידי ואמר: "גולדה, את מוכרחת להבין. בשום-אופן אינני יכול להישאר בזמן שאני שלחתי רבים כל-כך מן האחרים. רק אל תדאגי. אני מבטיח לך בהן-צדק שעוד ניפגש". אבל אנו לא נפגשנו עוד מעולם. ב-1945 עמדתי על שפת-הים במקום אחד בארץ-ישראל בלילה סוער והבטתי באניית-מעפילים בשם אַנצו פרני כשהיא פולטת אל החול אלף ויותר מניצולי מחנות-ההשמדה, לאחר שפרצה בשלום את ההסגר הכריטי. זכור לי שחשבתי שכל אומה מכבדת את גיבוריה כמיטב יכלתה, על-פי דרכה, וכי זאת הדרך שלנו — והדבר ודאי היה מוצא חן בעיני אַנצו.

הרקע של אַנצו היה שונה להפליא מזה של רוב חברי. הוא נולד והתחנך באיטליה. שם היה אביו רופא אישי למלך. הוא היה בן למשפחה עשירה, מתבוללת מאד, תרבותית ביותר. אחד הדודים שלו היה עורך-דין מפורסם, ואח אחד מאחיו נעשה לימים מחשובי הסינאטורים הקומוניסטים. שום דבר לא קישר את אַנצו לצייונות, חוץ מהתעניינותו הגדולה בסוציאליזם והססם שקסמה לו התנועה הקיבוצית, שעליה קרא הרבה וחשב הרבה. בשלהי שנות ה-20, אחרי התנגשות

קשה עם הפאשיסטים, בא לארץ-ישראל, עזר להקים כאן את קיבוץ גבעת-ברנר (שבו פגשתי אותו לראשונה), ונעשה פעיל מאד בתנועת-העבודה. הוא האמין בון מיוחד של סוציאליזם שהיה מעורב ברגש דתי חזק, וטיפוסי לו הדבר שנוסף לכך היה גם פאציפיסט מובהק. היו בינינו יחסים טובים מאד, אף-על-פי שתמיד הרבינו להתווכח, בפרט בשנות המהומות 39—1936, כאשר התעקש אָנצו להתהלך בלילה מסביב לכפרים ערבים בלי נשק, מפני שראה לו לחובה לגנות ולהרגיע את הרוחות באוכלוסייה הערבית. אבל מעולם לא היה איש יכול להשפיע עליו שישנה את דעתו באיזה דבר הנוגע לעקרונות. אם כדאי היה לעשות איזה דבר, היה הוא עצמו חייב לעשותו. לכן לא הופתענו ביותר כאשר, כמעט מיד אחרי פרוץ המלחמה, התנדב לצבא.

התנדבות היתה דבר אחד, אבל צניחה מאחרי קווי האויב היתה דבר אחר. הוא היה כבר בן ארבעים, בעל משפחה, הוא היה נחוץ מאד בארץ עצמה, ולא היה לו שום סיכוי לצאת חי מן השבי הפאשיסטי אם יפול בשבי. ואין לומר שלא השתתף כבר במלוא המידה במאמץ המלחמתי. הוא שידר בקביעות לאיטליה מטעם בעלי-הברית וערך עתון אנטי-פאשיסטי שקראו אותו אלפי שבויים איטלקים. גם הרפתקה לא חסרה לו. עדיין לא סופר הסיפור האמיתי של מעללי אָנצו בעיראק ב־1941, אבל בתוך שאר דברים הוא הוציא יהודים צעירים מן הגיטאות של עיראק, העביר אותם במדבר והביאם לארץ תוך כדי סיכון אישי עצום. אולם כל הזמן היו סבלותיהם של יהודי איטליה רודפים את מחשבותיו — והוא גמר אומר לצאת להצלחם, או לפחות להיות עמם בייסוריהם. לכן, אחרי שעזר לאליהו לבחור את הצנחנים, התעקש להתאמן יחד אתם — ולצנוח לאיטליה. הוא נתפס כמעט מיד ושלחו אותו במשלוח של יהודים לדאכאו, ושם הרגו אותו הנאצים. הוא היה רק אחד משלושים-ושנים הצנחנים (המפורסמת שבהם היתה חנה סנש, משוררת צעירה), אבל בעיני הוא סימל משום-מה את כולם — ואת חוסר-היגיע שהיה מיסודות מצבנו.

לפעמים שאלו אותי מראיינים מה רגשותי ביחס לגרמנים. ואולי זה הזמן וזה המקום לענות על השאלה הזאת. עם גרמניה שלאחר המלחמה היתה ישראל צריכה לשאת-יולת, לבוא במגע ולפעול. זו היתה אחת מעבודות-החיים אחרי מלחמת-העולם השנייה, ועבודות-חיים יש לקבל — כל כמה שהן מכאיבות. אין צריך לומר ששום דבר לא יגרע לעולם מרישומה של השואה. ששה מיליוני יהודים שנרצחו הם גם-כן עובדות-חיים, עובדה שאין למחותה לעולם מזכרונו של האדם, וודאי ששום יהודי ושום גרמני אינם רשאים לשכוח אותה לעולם. אבל אם גם עברו שנים עד שאילצתי את עצמי, ב־1967, להציג שוב את כתף-רגלי על אדמת גרמניה, הרי תמיד תמכתי בטיולומים. בנטילת כסף מן הגרמנים כדי שנוכל לבנות את מדינת-ישראל, כי הייתי סבורה שזאת לפחות הם חייבים לנו כדי שנוכל לקלוט את היהודים שנותרו בחיים. אני גם סבורה שישראל עצמה היא ערוכה הבטוחה ביותר מפני שואה נוספת.

וכאשר הוכשרה השעה לכך, הייתי גם בעד יחסים דיפלומטיים עם גרמניה